

بررسی تحولات منطقه مکران در اسناد تاریخی کشور و جایگاه ژئوپولوتیک آن

رضا احمدیان^۱، یحیی جعفری^۲، محمدباقر حیدرپناه^۲

^۱ استادیار دانشگاه آزاد اسلامی واحد زنجان

^۲ کارشناس شرکت مهندسی مشاور مآب

چکیده

یکی از ویژگی‌های مهم منطقه مکران، جایگاه ویژه این خطه از سرزمین ایران در اسناد مختلف تاریخی است که به نوعی بازتاب جایگاه و اهمیت نقش استراتژیک و تأثیرگذاری آن در طول تاریخ بخش جنوب شرقی کشور است. از اینرو این مقاله سعی کرده است تا با واکاوی اسناد تاریخی موجود و قابل دسترس به تعریف جایگاه و نقش آن در جغرافیای تاریخی منطقه و تحولات آن در طول زمان‌های گذشته بپردازد.

بر اساس یافته‌های اولیه مکران «مکوران» از نظر تاریخی سرزمینی ساحلی در جنوب خاوری ایران و جنوب باختری پاکستان است. طبق منابع تاریخی، اسم دریای مکران (عمان امروزی) برگرفته از تمدن‌های کهن منطقه جنوب شرقی ایران است تمدن‌هایی که از طریق این پهنه وسیع آبی با دیگر سرزمین‌ها و تمدن‌ها در ارتباط بودند. این پیشینه نمایانگر اهمیت سواحل مکران در منطقه می‌باشد. اهمیت استراتژیک منطقه موجب شده که در طول تاریخ بنا به علل و حوادث گوناگون، مرزهای آن دستخوش تغییر و تحولات گسترده شود. مهمترین مسئله در رابطه با محدوده سرزمینی مکران این است که تا دوران معاصر، مکران بخشی از حدود سرزمین گسترده ایران به شمار می‌رفته است. بررسی اسناد تاریخی در مقاطع زمانی گوناگون تأیید کننده این موضوع است و در سلسله حکومت‌های تاریخ سرزمین ایران، منطقه جنوب-شرق ایران تحت عنوان ایالت مکران آورده شده است. از همین‌رو عمده تحولات منطقه جنوب شرق کشور در حیطه سرزمینی مکران روی داده است.

کلید واژه: مکران، اسناد تاریخی، سواحل دریای عمان

۱- مقدمه

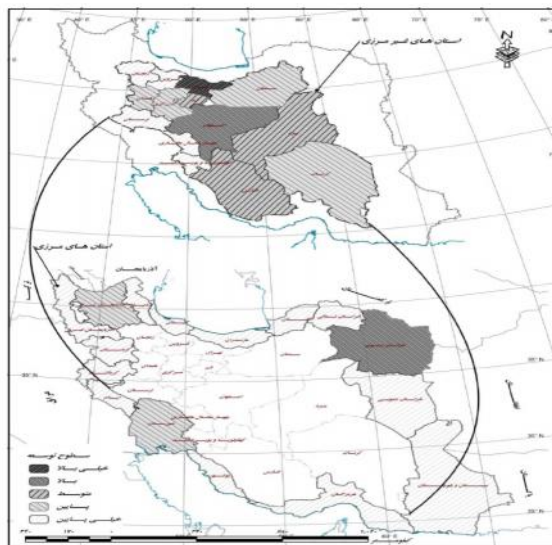
دریای عمان که نیمی از سواحل جنوب کشور را در گستره‌ای به وسعت تقریبی یک هزار کیلومتر در بر می‌گیرد، پهنه گسترده‌ای است که از گذشته تاکنون، سهواً یا عمدتاً در نظام توسعه کشور، نقش آفرینی قابل توجهی نداشته است، این فضای سرزمینی که از مزیت‌های نسبی گسترده‌ای نیز برخوردار است، بنا به دلایل تاریخی و همچنین عدم حضور در تصمیم‌گیری‌های کلان ملی و فراملی، نقش گم‌رنگ حتی در مقیاس منطقه‌ای داشته است. بخش شرقی سواحل ایران به نسبت نیمه غربی از عدم توسعه بیشتری برخوردار است این مهم عمدتاً به لحاظ عدم وجود زیرساخت‌های توسعه و شکل نگرش توسعه اقتصادی اجتماعی است. منطقه منتهی الیه شرق استان هرمزگان و همچنین بخش جنوبی استان سیستان و بلوچستان که با دریای عمان و منطقه مکران شناخته می‌شود. متأسفانه در عمده برنامه‌های توسعه‌ای ملی و منطقه‌ای مهجور مانده است و عملاً از توان‌های بالقوه این خطه کمترین استفاده شده است.

به منظور بررسی محدوده تاریخی مکران مطالعه مفصل و جامعی در اسناد تاریخی که به نوعی واژه یا منطقه مکران در آنها عنوان شده است به عنوان سند واجد ارزش شناسایی و بر اساس طبقه‌بندی زمانی نسبت به شناسایی و تعیین محدوده مکران اقدام شد بر این اساس مجموعه اسناد شناسایی شده در قالب سه مقطع زمانی قبل از اسلام، بعد از اسلام و دوران معاصر (سده ۱۳۰۰ به بعد) به عنوان مبنای طبقه‌بندی زمانی ملاک عمل قرار گرفت.

۲- اهمیت جایگاه ژئوپولوتیک سواحل مکران

در سواحل جنوب کشور با حرکت از نیمه غربی به سمت شرق پیرو ساختار حاکم بر نیمه شرقی کشور توسعه از روندی نزولی برخوردار است. چنانچه سابقه تاریخی روند توسعه در نوار ساحلی جنوب نیز موید این ویژگی است (تصویر شماره ۱). بررسی شیوه توزیع فعالیت‌ها، امکانات، شبکه‌های زیر بنایی و خدماتی در سواحل جنوب شرقی کشور حاکی از وجود عدم تعادل آن با سایر مناطق است که این مسئله در مطالعات آمایش سرزمین بخوبی پیداست (تصویر شماره ۲).

تصویر (۱): توزیع فضایی سطح توسعه در بین استان‌های مرکزی و حاشیه‌ای

مأخذ: عیسی زاده، ۱۳۹۱، ص ۲۲۹

تصویر (۲): تقابل وسعت و جمعیت پذیری دو نیمه غربی و شرقی کشور

مأخذ: طرح آمایش سرزمین جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۸۳

از قابلیت‌های این منطقه همجواری آن با آب‌های آزاد بین‌المللی در سرتاسر مرز جنوبی، همجواری با دو کشور پاکستان و افغانستان و پنج کشور آسیای میانه (از طریق ترکمنستان) در محدوده شرقی و شمالی است که می‌تواند نیازهای ارتباطی این کشورها را (به غیر از پاکستان) که محصور در خشکی هستند را تامین کند. لذا تقویت قابلیت‌های ترانزیتی و توسعه آنها تا سطح استانداردهای بین‌المللی به عنوان یکی از راهکارهای اساسی در جهت دستیابی به تعادل های ملی و منطقه‌ای مطرح می‌باشد (تصویر شماره ۳).

تصویر (۳): قابلیت های سواحل جنوب شرقی کشور

مأخذ: طرح آمایش سرزمین جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۸۳

از آنجائی که مهمترین هدف از ساماندهی فضا در هر کشور در درجه اول ارائه بهینه خدمات به حداکثر شهروندان و در مرحله بعد اداره و کنترل افرادی است که در چارچوب مرزهای سرزمینی زندگی می کنند. لذا، وجود بی عدالتی های جغرافیایی و توسعه ناموزن بخش های جغرافیایی کشور ممکن است موجب آسیب همبستگی های ملی شده و تأثیر سوئی بر امنیت و در نتیجه توسعه کشور داشته باشد. [1]

عدم تعادل های موجود میان مناطق و نواحی کشور مانعی جدی بر سر راه توسعه ملی تلقی می گردد در همین راستا در این یادداشت سعی بر آنست تا با شناخت صحیح محدوده تاریخی مکران، به موقعیت استراتژیک آن در طول ادوار مختلف تاریخی تأکید گردیده و زمینه ساز تغییر رویکردهای توسعه به این منطقه تاریخی و استراتژیک باشیم.

۳- منطقه مکران در اسناد تاریخی دوره قبل از اسلام

اسناد تاریخی مرتبط با مکران در دوران قبل از اسلام شامل دوران مادها، هخامنشیان و ساسانیان می شود. مطالب عنوان شده در این منابع در خصوص توصیف حدود کلی سرزمین های تحت حکومت و حوادث رخ داده در داخل قلمروهای آنان می باشد در اینجا هدف ذکر مطالبی است که به نوعی بیانگر حدود سرزمینی ایران آن زمان در منطقه جنوب شرق و سواحل دریای عمان است که در نهایت بتوان حدود منطقه مکران را مشخص نمود.

۳-۱ مکران در اسناد تاریخی یونانی

هرودوت مورخ یونانی (۴۸۴ تا ۴۲۵ ق.م) در توصیف قلمروهای دولت هخامنشی در کتاب سوم تاریخ خود، تعداد ۲۰ ساتراپی (استان) برای حکومت هخامنشی برشمرده است که چهاردهمین ساتراپی آن مکا یا مکران است. [7] همچنین در منابع تاریخی یونانیان از این منطقه (سواحل دریای عمان) به «ارابه» نام برده شده است، زیرا «نارک»، دریا سالار اسکندر مقدونی - که به سال ۳۳۶ قبل از میلاد با کشتی های تحت فرماندهی خود از مصب رود «سند» گذشته و به سواحل «مکران» و «تنگه هرمز» رسیده است، از این سواحل تحت عنوان «ارابه» نام برده است. [8]

در این منابع تاریخی بدون اشاره به حدود مشخص مکران از واژه های «ارابه»، «مکا» و «مکران» جهت توصیف تحولات منطقه استفاده شده است.

۲-۳ مکران در دوران حکومت مادها

در منابع تاریخی مربوط به دوران حکومت مادها (۵۸۵-۵۵۰م) از منطقه جنوب شرق کشور و همچنین محدوده‌های فراتر از مرزهای سیاسی امروز، تحت عنوان سرزمین پاریکانیان و حبشیان آسیایی که یکی از ساتراپ‌های شرقی آنان بوده، نام برده شده است. [3] عبارت پاریکانیان در این منابع تاریخی به سرزمین مکران کنونی اشاره دارد.

۳-۳ مکران در دوران حکومت هخامنشیان

مکران در زمان هخامنشیان جزء ساتراپی چهاردهم این سلسله بوده است. تاریخ فتح این سرزمین توسط کوروش به سال‌های (۵۴۵-۵۴۰ ق.م) ذکر شده است. در شماری از منابع تاریخی مربوط به این دوران وسعت این سرزمین از شرق تا رود سند بیان شده است. [3] در کتیبه‌های مربوط به عصر هخامنشی در بیستون، داریوش اول هخامنشی، سرزمین ماکا یا مکران را یکی از ۲۳ ایالت امپراتوری خود نامیده است. چنانچه ذکر شد این موضوع در تاریخ هردوت نیز تأیید شده است. [7]

۴-۳ مکران در دوران ساسانیان

این سرزمین را در زمان ساسانیان «کوسون» می‌گفتند، اما قدیمی‌ترین نام آن همان «ماکا» یا «مکه» است. [4] در این دوره اردشیر (۲۲۶م) کشور را به ۳۳ ناحیه مستقل تقسیم کرد که مکران نیز یکی از آنها بوده است. [3] در منابع مربوط به این دوره نیز حدود مکران بطور مشخص تدقیق نشده است و صرفاً به ذکر نام مکران در منطقه جنوب شرق کشور اشاره شده است.

۵-۳ جمع‌بندی محدوده مکران در اسناد مربوط به دوران قبل از اسلام

اگر بخواهیم به یک جمع‌بندی کلی در خصوص مطالب فوق دست پیدا کنیم لازم است که جنبه‌های مشترک منابع تاریخی را مد نظر قرار دهیم، مهمترین موضوع در این خصوص این است که اولین منابع تاریخی موجود، این منطقه را به اسم سرزمین مکران آورده‌اند. هر چند که در باره وجه تسمیه کلمه مکران در بین محققین توافقی وجود ندارد اما صرف نظر از این موضوع، هویت این منطقه است که در دوره‌های مختلف توسط مورخین با واژه مکران و ماکا آورده شده است. بطور یقین هویت این منطقه در آن دوره‌ها با وجود همگنی‌های محیطی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی با واژه مکران تعریف می‌شده است. کشف سه محوطه باستانی در اطراف رودخانه بمپور گواهی بر سابقه تمدن این منطقه دارد. مطلب مهم دیگر در این زمینه، وسعت مکران است که محدوده شرقی آن را تا رود سند در بر گرفته است.

۴-۴ منطقه مکران در اسناد تاریخی پس از اسلام

اسناد و مدارک موجود در مقطع زمانی بعد از ورود اسلام به ایران نسبت به دوره قبل از تعدد و تنوع بیشتری برخوردار است. در این بخش منابع تاریخی و جغرافیایی سرزمین‌های اسلامی که به توصیف رخدادهای سیاسی و مشخصات قلمروهای اسلامی پرداخته‌اند بررسی شده و از طریق آن محدوده مکران و ویژگی تعریف کننده حدود سیاسی آن مشخص شده است.

۱-۴ حدود مکران در کتاب «الممالک و المسالک»^۱

در این کتاب حدود مکران چنین توصیف شده است «مکران، اگر چه منطقه‌ای وسیع، و دارای چندین شهر و روستا است، غالباً مشتمل بر مناطق بیابانی و گرمسیری، و گرفتار قحطی و تنگنا است. [2] البته بلاد مکران در قرون میانه از آنچه در زمان ما دیده می‌شود آبادتر و پرجمعیت تر بوده، اما هیچ گاه از نظر ثروت حائز اهمیت نبوده است. در الممالک و المسالک به بیان شهرهای مهم منطقه مکران و توان اقتصادی آن این چنین اشاره شده است؛ کرسی مکران و بزرگترین شهر مکران «فنزبور» است که امروزه به پنج گور معروف است. مهمترین درآمد مکران از یک نوع شکر موسوم به «پانید» بوده که به همه سرزمین‌های مجاور صادر می‌شده است. [13]

^۱ . این خردادیه کتاب الممالک و المسالک را به سال ۲۳۰ ق در زمینه جغرافیای اقتصادی سرزمین‌های اسلامی نگاشته است.

۲-۴ حدود مکران در کتاب «معجم البلدان»^۱

یاقوت حموی در این کتاب حدود سرزمین مکران را چنین آورده است؛ مکران سرزمینی است که از باختر به کرمان، از شمال به سیستان، از خاور به هند و از جنوب به دریا منتهی می‌گردد. [2] این محدوده توصیف شده تقریباً کل منطقه جنوب شرق کشور به علاوه مکران پاکستان را دربرمی‌گیرد.

۳-۴ مکران در کتاب «نزهة القلوب»^۲

حمداله مستوفی در این کتاب می‌نویسد: مکران، مملکتی بزرگ است از اقلیم دوم، وسعتش دوازده مرحله، دارالملک‌اش فنزبور، طولش از جزایر خالدات صبح و عرض آن از خط استوا، که هوایش گرم است و آبش از رود و دیگر بلاد بزرگش تیز و منصوره و فهل فهراه (ایران شهر کنونی) و زراعات و عمارات بسیار و قری بی‌شمار دارد. [9] توصیف مستوفی از مکران، حدود دقیق آن را به ما نمی‌دهد اما بیانگر وسعت سرزمینی آن در گستره تاریخ آن دوران می‌باشد.

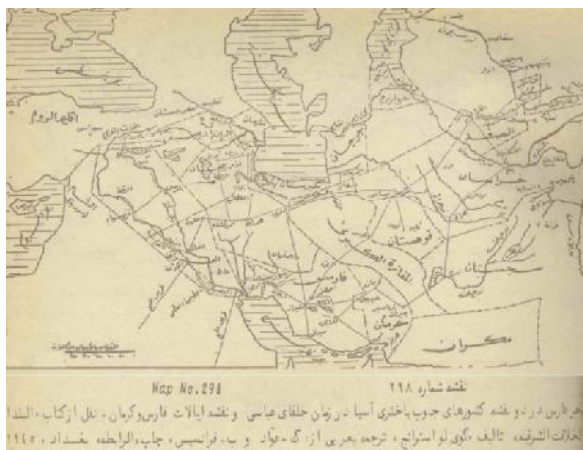
مستوفی سرزمین ایران در دوران شاهان مغولی را مشتمل بر ۲۰ بخش دانسته که هرمز، مکران و کرمان یکی از این بخش‌ها بوده‌اند.

۴-۴ محدوده مکران در دوره‌های مختلف حکومت‌های اسلامی

پس از ورود اسلام به ایران از سوی خلیفه، اشخاصی برای حکومت در این منطقه منصوب می‌شدند محدوده فرمانروایی آنان شامل کرمان و مکران بود. از این تاریخ تا دوران معاصر مکران و کرمان در اکثر دوره‌های تاریخی بصورت یک ایالت متحد اداره می‌شدند (در زمان شاه عباس صفوی ۱۰۳۱ هـ.ق برای مدتی مکران از کرمان مستقل شد). همچنین در دوران حکومت طاهریان، مکران سرزمین مستقلی نبوده و در سازمان اداری آن روزگار جز ایالت سند بشمار می‌رفته است. [3]

در اینجا شماری از نقشه‌های مأخوذ از اسناد تاریخی جهت بررسی محدوده مکران طی دوره‌های مختلف تاریخی آورده شده است. در این نقشه‌ها بنا به شرایط زمانی حدود مرزهای مکران از جهات گوناگون متفاوت آورده شده است.

تصویر (۴): محدوده مکران در نقشه فتوحات اسلامی در زمان خلفای عباسی

مأخذ: کانون پژوهش‌های دریای پارس (www.persiangulfstudies.com)

تصاویر شماره (۴،۵،۶،۷) نقشه ایران مربوط به دوره‌های مختلف تاریخی در گستره سرزمین‌های اسلامی را به تصویر کشیده است، در این نقشه‌ها، از تنگه هرمز تا رود سند در قالب منطقه مکران آورده شده است. مسئله قابل توجه در این نقشه، عدم ذکر اسامی سکونتگاه‌های مکران است و این منطقه

^۱ . یاقوت حموی در قرن هفتم هجری این کتاب را که شامل مهم‌ترین مصادر جغرافیایی در فرهنگ اسلامی است، نگاشته است.

^۲ . نزهة القلوب کتابی دانشنامه گونه است که حمدا... مستوفی آن را به سال ۷۴۰ ق نگاشته است.

بطور یکپارچه تحت عنوان مکران آورده شده است. منطقه مکران در نقشه‌های منسوب به سده چهارم هجری قمری در وسعت کمتری آورده شده است. از دلایل مهم این امر می‌توان به سطح آگاهی نگارنده از حدود سرزمین‌ها و منابع مورد استفاده آن اشاره کرد.

تصویر(۵): محدوده مکران در کتاب «گوی لو استرانج» (۱۹۴۵ میلادی)

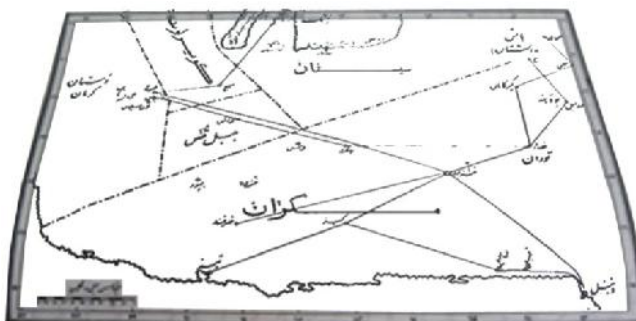
مأخذ: کانون پژوهش‌های دریای پارس (www.persiangulfstudies.com)

تصویر(۶): محدوده مکران در کتاب تاریخ الاسلام السياسي

مأخذ: کانون پژوهش‌های دریای پارس (www.persiangulfstudies.com)

تصویر(۷): محدوده مکران در سده چهارم هجری قمری

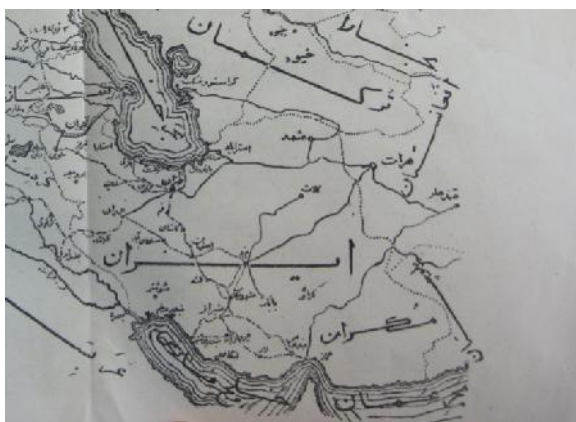

مأخذ: ایرج افشار سیستانی، ۱۳۶۴

۴-۵ مکران در سفرنامه ترهزل (۱۲۹۹-۱۲۹۸ میلادی)

این نویسنده، فرستاده ناپلئون به سرزمین‌های شرقی و هند بود که در گذر از منطقه جنوب شرق ایران محدوده مکران را طی نقشه‌ای آورده است. طبق این نقشه محدوده غربی مکران تنگه هرمز، محدوده شرقی آن تا بلوچستان پاکستان و مرزهای جنوبی آن توسط دریای عمان و شمال آن با حد شمالی استان سیستان و بلوچستان کنونی هم‌پوشانی دارد (تصویر شماره ۸). [17]

تصویر (۸): محدوده مکران در سفرنامه ترهزل (۱۸۱۲-۱۷۸۰ میلادی)

۴-۶ مکران در سفرنامه مارکوپولو (۹۹-۱۲۹۸ میلادی)

این سیاح تمامی سرزمین‌های شمال سواحل دریای عمان را تحت عنوان ایالت «کسماکوران» آورده است که شاهی بر آن حکومت می‌کند و مردمان آن از طریق تجارت و صنعت زندگی می‌کنند. [14]

نویسندگان قرون سیزده، چهارده و پانزده میلادی معمولاً برای تسمیه تمام این ایالت، کلمه «کیچ» و «مکران» را استعمال می‌کردند و به همین جهت مارکوپولو ولایت مزبور را کسمه کوران نامیده است. در محدوده مشخص شده توسط این نویسنده عوارض طبیعی نقش مهمی در تعیین حدود مکران داشته است (تصویر شماره ۹).

تصویر (۹): محدوده مکران در نقشه مسیر مارکوپولو در ایران

مأخذ: کانون پژوهش‌های دریای پارس (www.persiangulfstudies.com)

۴-۷ مکران در سفرنامه سر جان ملکم (۱۸۰۱-۱۷۹۹ میلادی)

این نویسنده انگلیسی به همراه هیئت سیاسی از آب‌های دریای عمان وارد خاک ایران شده است وی در سفرنامه خود به توصیف حدود سرزمین‌های اطراف دریای عمان و خلیج فارس پرداخته است، در این منبع جزیره هرمز جزء خلیج فارس و حدود سواحل مکران را از دماغه جاسک تا سند بیان کرده است. [16]

۴-۸ جمع‌بندی محدوده مکران در اسناد مربوط به دوران بعد از اسلام

بیشتر اسناد و نقشه‌های موجود در دوره زمانی بعد از اسلام، مکران را در حدود جغرافیایی که از تنگه هرمز در غرب شروع شده و تا رود سند در غرب امتداد داشته، ترسیم کرده‌اند. این سرزمین در طول این دوران با دو ایالت کرمان در غرب و سند در شرق در ارتباط بوده است و در کمتر دوره تاریخی به عنوان یک واحد مستقل سیاسی شناخته شده است. همین گرایش به سمت ایالت غربی و شرقی و کشمکش‌های رخ داده مابین حکومت‌های آن دوران و ساکنان بومی، عامل اصلی در تغییر حدود مکران در این دوره‌ها بوده است. مسئله مورد توجه دیگر در مورد مکران که از اسناد این دوره پیداست، فقر تاریخی (مشمتمل بر همه ابعاد فقر) حاکم بر این خطه و تفاوت‌های قومی و فرهنگی آن با سرزمین‌های مجاور است که در شماری از منابع به آن اشاره شده است. صرف نظر از محدوده مکران در سمت شرقی و غربی (مرزهای سمت شرقی مکران بیشتر از مرزهای غربی آن دچار تغییر شده است)، در همه منابع تاریخی کانون اصلی مکران از جنبه سیاسی و اقتصادی در چارچوب سرزمین ایران کنونی قرار می‌گیرد. شهر تاریخی طیس به عنوان نبض اقتصادی مکران و دیگر شهرهای مهم مذکور تحت عنوان قرای مهم مکران در ناحیه جنوب بلوچستان ایران قرار دارند.

۵- محدوده مکران در اسناد و مطالعات دوران معاصر

اسناد و یافته‌های این دوره در مورد مکران در برگزیده مطالعات سفرنامه‌ای، جغرافیایی (نظامی، سیاسی و طبیعی) و تقسیمات کشوری از سده ۱۳۰۰ به این طرف است که در آنها از عبارت مکران برای تدقیق بخشی از نواحی جنوب شرقی کشور استفاده شده است. لذا هر یک از این منابع با در نظر گرفتن ابعاد گوناگون اقدام به تعریف محدوده مکران نموده‌اند که هدف دست یافتن به وجه مشترک همه این مطالعات و شناسایی منطقه مکران در این خطه از کشور است.

۵-۱ محدوده مکران در جغرافیای سیاسی کیهان

توصیف مکران در جغرافیای سیاسی کیهان بدین ترتیب است؛ مکران از شمال محدود است به سراوان و بمپور و از جنوب به بحر عمان و از مشرق به کلات و از مغرب به بشارگرد. قسمت اعظم این سرزمین در ساحل بحر عمان واقع شده است، دشت شن‌زاری است دارای چندین رود خشک، آب‌هایی که از دامنه کوهسار بم پشت جاری می‌شود به سمت جنوب رفته و تشکیل رودهای متعددی را می‌دهند مانند دشتیاری، وحیل، رابیح، سادویج، که مهمترین آن رابیح است. قرای مهم عبارتند از: گه، بنت، قصر قند، باهو کلات. [14]

تعریف محدوده فوق از مکران تقریباً با محدوده مشخص شده در مطالعات جغرافیای نظامی منطبق می‌باشد در این منبع بدون اشاره به ویژگی‌های فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی منطقه با توصیف خصوصیات طبیعی محدوده مکران را مشخص کرده است.

۵-۲ مکران در کلیات جغرافیای ایران سال ۱۳۰۰ شمسی

میرزا رضاخان مهندس الملک، طبق تقسیم بندی خود در کتاب کلیات جغرافیای ایران، کشور را به چهار بخش جنوب، مرکز، غرب و شمال تقسیم نموده است. در جنوب ایران ولایت بلوچستان و مکران وجود دارد، ولایت مکران در این تقسیم‌بندی شامل قصرقند، هت، بک، که، بنت، کوچه، بندرچابهار، بندر طیس، بندر پاک، دشتیاری، بندر کواتر، باهو یا باهو کلات است. [12]

۵-۳ تقسیمات بیست و هفتگانه جغرافیای مفصل ایران

در این تقسیمات بلوچستان در کنار کرمان در قسمت چهارم قرار دارد. بلوچستان شامل چهار ناحیه به نام‌های سرحدی، سراوان، بمپور و مکران است. از قراء مهم مکران می‌توان به که، بنت، بلوک قصرقند و بلوک باهو کلات اشاره کرد. [12]

تصویر (۱۰): محدوده ناحیه مکران در تقسیمات بیست و هفتگانه جغرافیای مفصل ایران

مأخذ: سرگذشت تقسیمات کشوری ایران (۱۳۸۵-۱۲۸۵)، سال ۱۳۹۰

۴-۵ مکران در فرهنگ جغرافیای ایران ۱۳۲۲ شمسی

در کتاب فرهنگ جغرافیای ایران تمام آبادی‌ها، دهستان‌ها، بخش‌ها و شهرستان‌های حوزه سیستان و بلوچستان با عنوان مکران آمده است. در این کتاب مکران شامل پنج شهرستان ایران‌شهر، چابهار، زابل، زاهدان و سراوان می‌باشد. [12]

۵-۵ محدوده مکران بر اساس مطالعات جغرافیای نظامی (۱۳۲۰ شمسی)

علی رزم‌آرا در مطالعات جغرافیای نظامی مکران، حدود آن را بدین گونه تعیین نموده است. مکران ایران عبارتست از خاک وسیع کم جمعیت واقع در جنوب خاوری ایران و همسایگی خاک بلوچستان انگلیس، طول آن از بندر گواتر در جنوب تا کوه ملک سیاه (نقطه مرزی مشترک بین سه کشور ایران، پاکستان و افغانستان) به شمال ۵۵۰ مایل و عرض‌اش از کوهک در خاور تا نزدیک (کلانترائو) به باختر تقریباً ۴۲۵ مایل است (تصویر شماره ۱۱)

محدوده مکران در مطالعات رزم‌آرا به چهار قسمت تقسیم می‌شود که حدود تقریبی آنها به شرح ذیل است:

الف) مکران جنوبی که اراضی کم ارتفاع جنوبی محسوب شده از کرانه دریا الی آخرین ارتفاعات کوههای لاشار

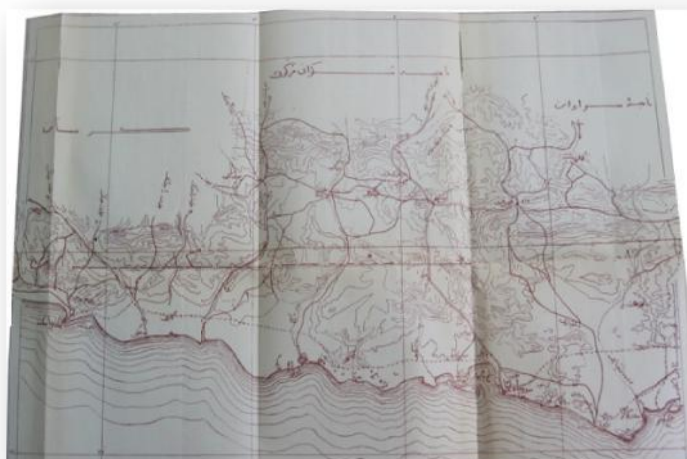
ب) بمپور، شمال کوههای لاشار با حدود کرمان در باختر

ج) دزک یا سراوان در خاور بمپور و مماس با خاک بلوچستان انگلیس

د) مرز، بطرف شمال دزک با بلوچستان انگلیس در طرف خاور آن. [10]

در این مطالعه که با هدف نظامی و شناسایی گذرگاه‌های اصلی منطقه و نقاط مهم آن انجام شده، سعی گردیده تا محدوده مکران با عوارض طبیعی تأثیرگذار منطقه منطبق گردد در نتیجه مطالعات جغرافیای نظامی مکران را می‌توان همسان با ویژگی‌های طبیعی (خطوط توپوگرافی) منطقه قلمداد کرد.

تصویر (۱۱): جغرافیای نظامی مکران سال ۱۳۲۰ شمسی

مأخذ: جغرافیای نظامی مکران، ۱۳۲۰

۵-۶ مکران در تقسیمات کشوری سال ۱۳۱۹ ق / ۱۲۸۰ ش

در این تقسیمات کشور ایران به دوازده ولایت تقسیم گردید و کرمان و بلوچستان در کنار یکدیگر یکی از این ولایات بودند. بر اساس اسناد تاریخی در سال ۱۲۸۵ شمسی بلوچستان شامل بمپور، فهرج، جالق، مگس، دزک، کوهک، سرباز، قصرقند، باهوکلان، که، جاسک و چابهار و بلوکات و محال آن شامل بمپشت، مکران، بشاگرد و موغستان است. [12]

۵-۷ نخستین قانون تقسیمات کشوری (۱۲۸۵ شمسی)

بر اساس این تقسیم‌بندی کشور ایران به چهار ایالت آذربایجان، کرمان و بلوچستان، فارس و خراسان تقسیم شد. در این تقسیم‌بندی مکران در حیطة ایالت کرمان و بلوچستان قرار داشته است. [12]

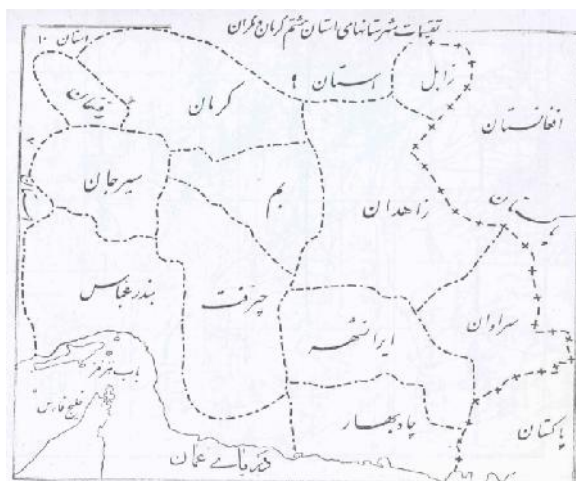
۵-۸ تقسیمات کشوری سال ۱۳۱۶ شمسی

در این تقسیمات کل کشور به هشت استان تقسیم شد. در این سال استان هشتم شامل کرمان و مکران می‌شد.

استان هشتم: بم، بندر عباس، خاش (شامل؛ ایرانشهر بزمان، چابهار، خاش، زاهدان، سراوان، سرباز و قصرقند)، زابل و کرمان می‌باشد (تصویر شماره

[12].(۱۲)

تصویر(۱۲): استان هشتم در تقسیمات کشوری سال ۱۳۱۶ شمسی

مأخذ: سرگذشت تقسیمات کشوری ایران (۱۳۸۵-۱۲۸۵)، سال ۱۳۹۰

۹-۵ محدوده مکران در مطالعات پهنه‌های همگن رسوبی - ساختاری

در مطالعات طبیعی، طبقه‌بندی‌ها بر اساس شاخص‌های همگن و با ویژگی‌های مشترک تعیین می‌گردد. در نامگذاری واحدهای همگن طبیعی در مناطق مختلف کشور از اسامی شاخص استفاده شده است. در منطقه جنوب شرق کشور پهنه‌های رسوبی - ساختاری و واحدهای زمین‌شناسی در سطح کلان با واژه مکران بیان شده‌اند مسلماً گروه‌های مطالعه کننده در نامگذاری واحدهای مطالعه خود از هویت منطقه‌ای بهره برده‌اند. مناطق ساحلی جنوب شرق کشور که در طول تاریخ به نام مکران شهرت یافته است بیانگر تاریخ و تمدن چندین هزار ساله این خطه سرزمین کهن ایران می‌باشد که تحت عنوان منطقه مکران مطالعه می‌شود.

زون مکران در پهنه‌بندی رسوبی - ساختاری کشور در جنوب فرورفتگی جازموریان قرار دارد. مرز غربی آن گسل میناب بوده، از جنوب به دریای عمان و در مشرق به مرز پاکستان محدود می‌شود. در حد شمالی زون مزبور گسل‌ها و تراست‌هایی با روند شرقی - غربی وجود دارند که گسل بشاگرد یکی از مهمترین آنهاست.

ناحیه فرورانش مکران از نزدیکی‌های تنگه هرمز تا حدود مرز هند با طولی حدود ۹۰۰ کیلومتر در امتداد خاوری - باختری گسترش یافته است (تصویر شماره ۱۳). [11]

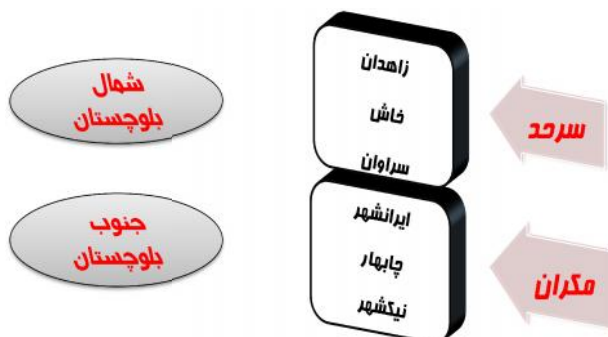

مأخذ: سازمان زمین‌شناسی (پایگاه داده علوم زمین)

۱۰-۵ مکران در سفرنامه سعید نیکبختی (۱۳۷۳ شمسی)

کتاب سفرنامه نیکبختی که با عنوان آهنگ بلوچستان به چاپ رسیده است علاوه بر ذکر مشاهدات نگارنده درباره بلوچستان، از طریق منابع تاریخی به توصیف حدود تاریخی منطقه مکران و شرایط اجتماعی - اقتصادی و فرهنگی آن پرداخته است. در این سفرنامه با استناد به ویژگی‌های فرهنگی و آداب و رسوم قوم بلوچ این منطقه به دو ناحیه مکران و سرحد تقسیم شده است (نمودار شماره ۱). [15]

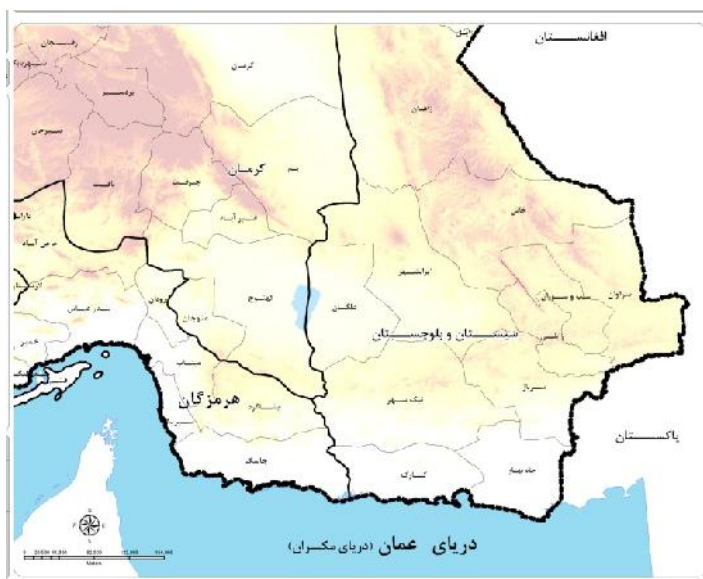
نمودار (۱): محدوده مکران در سفرنامه نیکبختی (۱۳۷۴)

۱۱-۵ مکران در تقسیمات سیاسی کنونی

اگر محدوده مکران را در یک روند تاریخی در نظر بگیریم باید گفت که در حال حاضر حدود تاریخی مکران در حیطه استان‌های سیستان و بلوچستان، هرمزگان و کرمان قرار می‌گیرد. آخرین تقسیمات سیاسی منطقه جنوب شرق کشور (منطقه مکران) مطابق تصویر شماره ۱۴ می‌باشد.

تصویر (۱۴): آخرین تقسیمات سیاسی اداری منطقه جنوب شرق کشور

مأخذ: استانداری استان هرمزگان و سیستان و بلوچستان

۱۲-۵ جمع‌بندی محدوده مکران در اسناد تاریخی معاصر

بررسی اسناد مربوط به دوره معاصر در خصوص حدود مکران در مقایسه با دوره‌های تاریخی قبل، تفاوت‌هایی را نشان می‌دهد، پس از اینکه در سال ۱۳۱۳ شمسی بلوچستان ایران به دو قسمت تقسیم شد، در واقع قسمتی از سرزمین مکران از ایران جدا گشت. مطالعات صورت گرفته در دوره معاصر در توصیف حدود مکران از دقت بیشتری نسبت به دوره‌های گذشته برخوردار است نقطه تشابه اکثر این مطالعات، مبنا قرار دادن عوارض طبیعی در تعیین مرزها است. مسئله دیگری که در این مورد می‌توان به آن اشاره کرد استفاده از واژه مکران در تقسیمات کشوری است، چنانچه بعد از سال ۱۳۱۶ شمسی از عبارت مکران در نامگذاری واحدهای اداری سیاسی کشور استفاده نشده است.

۶- نتیجه گیری

تحولات الگوی فضایی منطقه جنوب شرق کشور تحت عنوان منطقه مکران در سه دوره تاریخی (قبل از اسلام، بعد از اسلام و دوران معاصر) نشان می‌دهد که عوامل متعددی در تعیین حدود این منطقه دخیل بوده‌اند. همجواری این منطقه با آب‌های آزاد بین‌المللی در محدوده مرزهای جنوبی کشور و پتانسیل موقعیت ارتباطی آن که کشورهای آسیای میانه را به آب‌های آزاد بین‌المللی متصل می‌سازد، پتانسیل‌های گردشگری و منابع عظیم انرژی، منطقه مکران را در یک موقعیت استراتژیک قرار داده است. نظر به این اهمیت استراتژیکی، منطقه مکران در طول ادوار مختلف تاریخی مورد توجه حکومت‌های منطقه بوده است. جمع‌بندی بررسی‌های سه دوره زمانی در مورد مکران گویای اینست که محدوده مکران در سواحل جنوب کشور از حدود تنگه هرمز تا مرزهای شرقی را شامل می‌گردد. چنانچه این موضوع در حوزه مطالعات طبیعی منطقه بیشترین نمود را دارد، و در اکثر مطالعات طبیعی سواحل جنوب شرق کشور از عنوان سواحل مکران استفاده می‌شود. بر خلاف این موضوع مرزهای خشکی مکران با تأثیرپذیری از تحولات داخلی همواره متغییر بوده است. با ترسیم خط سیر تحولات مرزی مکران، این نتیجه حاصل می‌شود که کلیه تحولات تاریخی و معاصر منطقه در راستای محدود ساختن حدود مکران تاریخی عمل کرده است.

۷- مراجع

- [1] ابراهیم‌زاده عیسی و دیگران، تحلیل فضایی نابرابری‌های میان مناطق مرزی و مرکزی ایران، فصلنامه ژئوپولوتیک، شماره اول سال هشتم، ۱۳۹۰، ص ۲۱۷
- [2] ابن خردادبه، المسالك و الممالک، ص ۱۰۵. (به نقل از: <http://www.hawzah.net/2012/11>)
- [3] افشار سیستانی ایرج، چابهار و دریای پارس انتشارات صدیقی زاهدان، ۱۳۶۴، ص ۱۴۷
- [4] افشار سیستانی ایرج، نگاهی به سیستان و بلوچستان، نشر خضری، تهران ۱۳۶۳، ص ۱۹۵
- [7] استانداری سیستان و بلوچستان، سالنامه آماری استان سیستان و بلوچستان، ۱۳۸۸، ص ۱۰
- [8] اسماعیل راین، دریانوردی ایرانیان ج. ۱، انتشارات سکه، تهران ۱۳۵۰، ص ۲۲۳
- [9] پارساپور روزبه، دریای مکران، کانون پژوهش‌های دریای پارس (www.persiangulfstudies.com/2012/11)
- [9] حمدالله مستوفی، "نزهةالقلوب"، به کوشش لسترجن، دنیای کتاب، تهران ۱۳۶۲، ص ۲۶۲
- [10] رزم آرا علی، جغرافیای نظامی ایران، چاپ اول، سال ۱۳۲۰، ص ۵۰، ۵۱
- [11] سازمان زمین‌شناسی کشور (پایگاه داده علوم زمین: www.Ngdir.ir/2012/11)
- [12] سرگذشت تقسیمات کشوری ایران (۱۳۸۵-۱۲۸۵)، جلد چهارم، بنیاد ایران‌شناسی ایران، ۱۳۹۰، ص ۱۶۶، ۱۶۷، ۱۶۵
- [13] گوی لو استرانچ، جغرافیای تاریخی سرزمینهای خلافت شرقی، ص ۳۵۲. (به نقل از: <http://www.hawzah.net/2012/11>)
- [14] مارکوپولو، "سفرنامه مارکوپولو" معروف به ایل میلیونه، ترجمه سید منصور سجادی و آنجلادی جوانی رومانف، نشر گویش، تهران ۱۳۶۳، ص
- [15] نیکبختی، سعید، آهنگ بلوچستان، چاپ اول، نشر ماهوان، ۱۳۷۴، ص ۵۳
- [16] هالینگبری ویلیام، روزنامه سفر هیئت سرجان ملکم به ایران، ترجمه هوشنگ امیری، نشر کتابسرا ۱۳۶۳، ص ۷۵
- [17] یادداشت‌های ژنرال ترهزل (۱۸۱۲-۱۷۸۰ م)، ترجمه عباس اقبال، چاپخانه خورشید تهران
- [18] یاقوت حموی، معجم البلدان، ج ۵، ص ۲۰۹. (به نقل از: <http://www.hawzah.net/2012/11>)

